

забезпечить розуміння словотвірних процесів та закономірностей, які відбуваються у слівних структурах рідної мови і сприятиме виробленню вмій та навичок у студентів правильного морфемного та словотвірного аналізів.

Література

1. Горпинич, 1998: Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. — К., 1998. — С.179.
2. Земська, 1981: Земская Е.А. Словообразование// Современный русский язык (Под ред. В.А.Белошапковой). — М., 1981. — С.194.
3. Ковалик, 1958: Ковалик І. Словотвірна категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю// Питання слов'янського мовознавства. — Львів, 1958. — Кн.5. — С.161-162.
4. Цыганенко, 1978: Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование в русском языке. — К., 1978. — С.22.

Тетяна Вільчинська (мистр...79)

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО СПОСОБУ СЛОВОТВОРЕННЯ У ВУЗІ

Вивчення різних способів словотвору привертало увагу не одного покоління дослідників, котрі намагалися дати їм відповідну характеристику та визначити місце і роль кожного у процесі збагачення лексичного складу мови.

Незважаючи на це, деякі важливі моменти, що стосуються дефініції способу, як дериватологічного поняття, а також виявлення специфіки окремих способів, у сучасному словотворі залишаються дискусійними. Це значною мірою стосується і проблеми тлумачення лексико-семантичного способу та особливостей його функціонування в українській мові.

Вивчення даного способу в школі передбачає лише проілюстроване за допомогою прикладів знайомство з похідними, утвореними шляхом семантичного переосмислення. Зважаючи на це, дослідження особливостей лексико-семантичного способу набуває актуальності під час вивчення словотвору у вузі.

У процесі праці зі студентами необхідно насамперед звернути увагу на такі питання, як: 1) де розглядати теоретичне переосмислення: в межах лексичної семантики чи дериватології; 2) чи можна погодитись з тим, що подібне явище є виключно діахронічним; 3) яка специфіка форманта у похідних цього типу тощо.

Починаємо з того, що у науковій літературі лексико-семантичне переосмислення як окремий спосіб словотвору визнається не всіма дериватологами. Найпоширенішими видами семантичного переосмислення є метафоричні, метонімічні і функціональні перенесення, але оскільки внаслідок таких перенесень утворюються “не особливі слова, а особливі значення слів, то нема причин вважати дані перенесення способом словотворення. Вивчення подібних явищ — завдання лексичної семантики”, — стверджує О.Земська [2, 170]. Подібної думки дотримуються й інші вчені. Так, З.Потіха, спираючись на те, що лексико-семантичний спосіб “не вимагає появи формально нового слова”, не вважає цей процес власне словотвірним. “Його справедливо розглядати, — зауважує дослідник,- у розділі лексики, де мова йде про багатозначність, омонімію і зміни семантики слова” [5, 150]. О.Кубрякова висловлює думку, що в процесі розвитку семантики слова відбувається виникнення нових назв як нових значень, але не як нових слів, мотивуючи це прагненням зберегти багатозначність [4, 25].

Безперечно, в результаті лексико-семантичного способу не виникають фонетично нові слова. Особливістю його — і на це необхідно звернути увагу студентів — є те, що у даному випадку нове слово утворюється “внаслідок додаткового навантаження лексичним значенням існуючого в мові слова” [8, 28].

До відома студентів доводиться, що неусталеність у тлумаченні лексико-семантичного способу не впливає на його продуктивність. Необхідно пам'ятати, що семантичне словотворення нерідко буває навіть більш поширеним, ніж морфологічне, і зумовлюється це значною мірою внутрішньомовним фактором, зокрема, законом економії мовних засобів.

Використання відомих у мові слів із новим значенням може зумовлюватися також

необхідністю їх образного вживання, прагненням до більшої емоційної виразності висловлювання. Тому частина слів змінює свої значення, набуваючи іронічного, лайливого, зневажливого, жартівливого і т.под. забарвлення.

Отже, щоб з'явилося слово з новим значенням, необхідно, щоб відбулося переосмислення уже відомого значення, яке було б зрозумілим для більшості носіїв мови [6, 8]. Очевидно, що утворені таким способом слова є результатом тривалого розвитку різних значень певної лексеми. Процес цей нетипізований і є, звичайно, індивідуальним для кожного окремого слова (на відміну від усіх інших способів словотворення). На цій підставі лексико-семантичний спосіб окремими дериватологами розглядається як явище виключно діахронічне [2, 169]. Проте з подібною думкою важко погодитися насамперед тому, що слова, утворені семантичним способом, належать до лексикології як готові лексеми, тоді як процес і спосіб їх творення знаходяться у сфері семантичного словотвору, в результаті якого утворюється нова лексична одиниця. Знайти компромісне рішення намагається Ю.Карпенко, коли називає лексико-семантичний спосіб “перехідним типом” і робить спробу історично обґрунтувати синхронію як невід’ємну його ознаку [3, 4].

Таким чином, підводимо студентів до розуміння лексико-семантичного переосмислення як окремого способу словотвору, при якому похідне слово утворюється шляхом зміни семантики твірного. “При лексико-семантичному способі в будові як похідного, так і твірного слова не відбувається ніяких змін, змінюється лише лексичне значення. Тому він і називається лексико-семантичним” [1, 94]. Подібне визначення рекомендуємо використовувати на уроках в школі, коли йдеться про різні способи словотворення.

Звертаємо увагу студентів на ще одну особливість лексико-семантичного способу, зумовлену специфікою форманта. Так, при даному способі не використовуються такі засоби словотворення, як суфікси, префікси, сполучні морфемі тощо. “Формантом у похідних цього типу є процес переосмислення” [1, 94]. Здійснюється він на основі метафоричних, рідше метонімічних і функціональних перенесень. Це означає, що деякі назви розширюють свою семантику за рахунок виникнення нових значень, які з’являються внаслідок вторинної номінації, що “оперує технікою переосмислення для створення нових лексичних найменувань” [9, 11].

Виявляючи причини творення нових назв, М.Докупіл вказує на такі, як поява нових понять, “глибше розуміння старих”, “зміни в емоційному житті” [10, 196]. Іншими словами семантичне творення формується на основі схожості або реальної, або бажаної для мовця. Спочатку виникає уявлення про якийсь предмет або явище внаслідок ознайомлення з ними. Потім з’являється необхідність дати їм назву, при цьому новий предмет чи явище асоціюються з якимись іншими, уже відомими, так як людина помічає в них деяку спільну властивість. Тоді на основі певних моделей метафоризації і з’являються нові назви.

Існуванням таких моделей підтримується зв’язок вихідних слів з емоційною ситуацією. Наприклад, якщо у мові є можливість використати будь-яку широко відому назву тварини для називання людини за якоюсь ознакою, то зрозуміло, що емоційна ситуація може оживити в пам’яті це слово, щоб використати його для лексичної об’єктивації ідеального змісту, що виникає в цій ситуації.

З метою кращого засвоєння теоретичного матеріалу стосовно особливостей лексико-семантичного способу необхідно звернутися до прикладів, що дозволить студентам певною мірою систематизувати та узагальнити почуте. Як ілюстративний матеріал пропонуємо використати групу похідних найменувань, утворених лексико-семантичним способом, що належить до оцінних назв осіб. Утворюються подібні найменування на основі різних моделей метафоризації, найпоширенішими серед яких є: назва тварини — назва людини, назва предмета — назва людини, назва неземної істоти — назва людини тощо. Наприклад, у стосунку до людини (і це фіксується у тлумачному словнику) використовуються такі лексеми, як *кобила* “про високу на зріст огрядну жінку [7, IV, 204], *схидна* “про лиху, злу, хитру, лукаву, в’їдливу людину” [7, II, 499], *довбня* “про нетямушу, дурну людину” [7, II, 330], *сухар* “про худу, сухорляву людину або бездушну, черству, педантичну” [7, IX, 864], *яга* “про злу, сварливу жінку” [7, XI, 622], *відьма* “про нечепурну, розхристану або сварливу, злу жінку” [7, I, 666] та багато інших. Студентам тут же можна запропонувати навести і записати аналогічні приклади.

Акцентуємо увагу на тому, що через нерозробленість даної теми у лінгвістиці

залишається чимало проблемних питань на зразок: чи призводить лексико-семантичний спосіб до появи у мові омонімів шляхом розпаду зв'язків між значеннями полісемічного слова, чи виникнення нової лексеми зумовлене тим, що відомому у мові слову свідомо надається нове значення, чи може зазначений спосіб проявлятися через концентрацію в одному слові значення фразеологічного звороту та под.

Все це повинно активізувати дослідницький інтерес студентів. З цією метою їм рекомендується спеціальна наукова література. Для поглибленого вивчення особливостей семантичного словотворення можна запропонувати відповідні теми рефератів і курсових робіт. Цікавим було б заслухати подібні повідомлення на засіданні лінгвістичного гуртка.

Таким чином, у процесі засвоєння інформації про лексико-семантичний спосіб студенти усвідомлюють необхідність більш поширеного вивчення його особливостей, що в свою чергу сприятиме удосконаленню навичок словотвірного аналізу похідних лексичних одиниць.

Література:

1. Горпинич В.О. Будова слова і словотвір. — К.: Рад. школа, 1977. — С.94.
2. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. — М.: Просвещение, 1973. — С.169-170.
3. Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору// Мовознавство. — 1992. — №4. — С.3-10.
4. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. — М.: Просвещение, 1965. — С.25.
5. Потиха З.А. Современное русское словообразование. — М.: Просвещение, 1970. — С.150.
6. Сергеев В.Н. Новые значения старых слов. — М.: Просвещение, 1987. — С.8.
7. Словник української мови. — Т.І-ХІ. — К.: Наукова думка, 1970-1980.— С.204; 330; 499; 622; 666.
8. Словотвір сучасної української літературної мови. — К.: Наукова думка, 1979. — С.28.
9. Телія В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. — М.: Наука, 1981.— С.11.
10. Dokulil M. Tvoreni cestine, I. Teorie odvozovani slov. — Praha: Nakladatelstvi Akademie VED, 1962. — С.196.

Стефанія Лісняк (мист...79)

СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ

Навчальним планом для студентів-істориків передбачений курс "Старослов'янська мова". Предмет і завдання цього курсу на історичному факультеті мають певну специфіку у порівнянні з відповідним курсом, що читається на філологічних факультетах університетів.

Старослов'янська мова на філологічному факультеті відкриває цикл історико-лінгвістичних дисциплін і є вступом до слов'янського мовознавства. Засвоєння її не обмежується вивченням фонетичної і граматичної системи першої літературної мови слов'ян, а в першу чергу пов'язане з висвітленням походження мовних явищ, їх розвитком у праслов'янський період та період самостійного існування слов'янських діалектів, що дозволить проникнути в історію сучасних слов'янських мов, усвідомити закони і тенденції їх розвитку, зрозуміти структуру сучасної української мови.

Такий же курс на історичному факультеті передбачає вивчення старослов'янської мови в історико-культурному аспекті. Старослов'янською мовою написані найдавніші пам'ятки слов'янського письма, і вже один цей факт визначає її виключно важливе значення в історії слов'янських народів та їх культур. Старослов'янська мова була виразником нових духовних цінностей, що прийшли до слов'ян разом із християнством, під впливом конфесійної літератури, писаної цією мовою, значною мірою формувалась духовна культура багатьох слов'янських народів, в тому числі українського. Для того, щоб "усвідомити українську культуру як цілісність, потрібне добре знання оригінальних старослов'янських конфесійних та літературних творів" [1, 4].

Старослов'янська мова на філологічному факультеті традиційно вважається важким предметом, засвоєння якого складає певні труднощі для студентів. Вони часто розглядають її як зовсім чужу мову, котра не має нічого спільного з українською. Ще більшою мірою це стосується студентів-істориків, які не мають відповідної лінгвістичної бази. В цьому плані